

ФІЛОСОФСЬКІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

УДК 81:1

АЛЕКСАХІНА Т.О.

(Сумський державний університет)

МЕТОДИКА РОЗРОБЛЕННЯ ІДЕОГРАФІЧНОЇ КЛАСИФІКАЦІЇ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

У статті здійснено огляд та аналіз теоретичних праць вітчизняних та зарубіжних науковців, присвячених розробленню ідеографічної класифікації фразеологізмів. Автором виокремлюються нерозв'язані проблеми та аналізуються причини їх виникнення. На підставі вивчених праць було вироблено методику ідеографічної класифікації фразеологізмів стосовно об'єкту дослідження, а саме – стійких словосполучень із компонентом «назва квітки».

Ключові слова: ідеографія, фразеологія, ідеографічна класифікація, фразеологізм, фразема, стійке словосполучення.

Алексахина Т.А. Методика разработки идеографической классификации фразеологизмов. В статье осуществлен обзор и анализ теоретических работ отечественных и зарубежных ученых, посвященных разработкам идеографической классификации фразеологизмов. Автором выделяются нерешенные проблемы и анализируются причины их возникновения. На основании изученных работ была выработана методика идеографической классификации фразеологизмов относительно объекта исследования, а именно – устойчивых словосочетаний с компонентом «название цветка».

Ключевые слова: идеография, фразеология, идеографическая классификация, фразеологизм, фразема, устойчивое словосочетание.

Aleksakhina T.O The methods of the ideographic classification of phraseological units. The article is presented an overview and an analysis of theoretical works of native and foreign scientists which are devoted to the development an ideographic classification of phraseological units. The author points out unsolved problems and analyze the causes of their occurrence. Based of studied works the method of ideographic classification of phraseological units has been developed concerning to the object of research, specifically invariable word combinations with component "the name of a flower."

Key words: ideography, phraseology, ideographic classification, phraseological units, idiom, invariable word combinations.

Дослідження мовних одиниць у системі ставить перед дослідниками нові вимоги, зокрема, обов'язкове врахування впливу лінгвальних та позалінгвальних факторів на формування, семантику, функціонування та систематизацію цих одиниць, серед яких особливе місце займають фразеологізми. На сьогодні питання розроблення ідеографічної класифікації висвітлено у досить великій кількості праць (М. Алефіренко, Ю. Караулов, В. Морковкін, І. Паріна, Ю. Прадід, В. Телія, В. Ужченко та ін.).

Не зважаючи на досить велику кількість праць із фразеологічної ідеографії, багато питань ще залишається невирішеними. Головною причиною цього, на наш погляд, є відсутність єдиного, чіткого алгоритму для вироблення «класифікаційної схеми, яка б повно та всебічно характеризувала світобачення людини, що виражається фразеологічними засобами мови, тобто структури ідеографічної ієрархії фразеологічної системи мови» [Прадід 1997, с. 11]. На думку Н. Грозян, Ю. Прадіда, Т. Прудникової та ін. це залишається одним із найважливіших завдань фразеологічної ідеографії [Грозян 2005, с.179; Прадід 1997, с. 11].

Таким чином, **актуальність** нашого дослідження зумовлена необхідністю вироблення критеріїв для систематизації стійких словосполучень.

Об'єктом нашої розвідки виступають фразеологізми англійської, французької та української мов. **Предмет дослідження** – семантичні особливості стійких словосполучень у досліджуваних мовах. **Мета** статті полягає у розробленні методики ідеографічної класифікації фразеологізмів.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання наступних **завдань**: зробити огляд теоретичної літератури, присвяченої питанням фразеологічної ідеографії; провести аналіз існуючих ідеографічних класифікацій стійких словосполучень; виробити методику класифікації фразеологізмів.

Крім відсутності єдиного алгоритму, іншою причиною, що приводить до викривлення ідеографічної ієрархії, багато вчених називають факт неврахування відомостей із інших наук, як гуманітарних, так і природничих [Грозян 2005, с. 179-180; Прадід 1997, с. 15].

У своїх працях В.Телія наголошує на тому, що класифікацію ідіом слід робити, виходячи із їхньої здатності вказувати на світ за рахунок «відношення референції, яке актуалізує типове уявлення та супроводжує йому знання про його властивості та диспозиційні зв'язки» [Телія 1996, с. 155-156].

Ю. Прадід також наголошує, що слід брати за основу екстралінгвістичне членування світу та «ґрунтуватися на наявності в семантичній структурі всіх членів вирізнено мікро- чи макросистеми спільної семантичної ознаки, яка є для даної мікро- чи макросистеми інтегруючою (лінгвістичний фактор)» [Прадід 1997, с.15]. Учений пропонує як основу опису фразеологічної картини світу «Робочу схему основних знань людини про навколишній світ». Найвищим рівнем даної схеми вважається Всесвіт, який поділяється на архіполю: «Жива природа» та «Нежива природа». Перший із них, у свою чергу має складники «Людина», «Флора», «Фауна». Щодо другого компонента, то автором виокремлюються складові частини «Предмет» та «Явище» [Прадід 1997, с. 16].

Нам важко повністю погодитися із останньою позицією вченого через ряд причин. Щодо визначення предмета, то ним вважається «будь-яке конкретне матеріальне явище, що сприймається органами чуття» [Словник 1976, т. 7, с. 527]. За даними лексикографічних джерел, природою взагалі називають «все те, що не створене діяльністю людини» [Словник 1977, т. 8, с. 7]. Але ж, по-перше, існує велика кількість предметів, створених людиною; по-друге, не обов'язково явище, що сприймається органами чуття, є предметом неживої природи, яка визначається як «неорганічний світ» [Словник 1977, т. 8, с. 7]. Що стосується явища, то ми поділяємо його підпорядкування компоненту «Нежива природа», оскільки ним є «будь-який вияв змін, реакцій, перетворень і т. ін., що відбуваються в навколишньому природному середовищі» [Словник 1980, т. 11, с. 620].

Автор згаданої вище схеми, Ю. Ф. Прадід називає її робочою, оскільки вона може бути доопрацьованою, уточненою [Прадід 1997, с.16]. Беручи за основу розглянуту робочу схему та дані нашого дослідження, ми пропонуємо іншу робочу схему, за якою архіполем є «Всесвіт». Поділяючи точку зору автора, включаємо до «Всесвіту» складові «Жива природа» та «Нежива природа», які у нашій розвідці є макрополями.

Особливим є складник «Суспільство», який відсутній у схемі Ю. Прадіда про Всесвіт. Підставою для його виокремлення у нашому дослідженні є детермінації із філософських та соціологічних джерел. Так, у філософському словнику суспільство тлумачиться як «виокремлене із природи (виділено нами – Т. А.) системне утворення, що являє собою форму життєдіяльності людей, що історично змінюється, яка проявляється у функціонуванні та розвитку соціальних інститутів, організацій, спільнот та груп, окремих індивідів» [Новейший 2003]. Як бачимо, у цьому визначенні підкреслюється походження суспільства від природи.

Цьому суперечить інша дефініція, де суспільством називається «якісно відмінне від природи (виділено нами – Т. А.), надскладне, багатовимірне, внутрішньо розгалужене і водночас – органічно цілісне утворення, що постає як сукупність історично сформованих способів і форм взаємодії та об'єднання людей, їх діяльності, відносин, поведінки, спілкування, регуляції, пізнання тощо, у яких виявляється всебічна і багаторівнева взаємозалежність людей» [Соціологія 2006, с. 291].

Виходячи із першого визначення, слід було б підпорядкувати складник «Суспільство» компоненту «Людина» і у подальшому – макрополю «Жива природа». Однак, у «Новітньому філософському словнику» звертається увага й на те, що під суспільством «нерідко розуміється історично конкретний тип соціальної системи» [Новейший 2003]. Але, як цілком зрозуміло, соціальна система не може вважатися частиною живої природи.

Якщо ж ґрунтуватися на визначенні суспільства за соціологічним словником, де чітко вказано на відмінність суспільства від природи, то можливим є варіант віднесення складової частини «Суспільство» взагалі до найвищої ієрархії, тобто поставити його на один рівень із

архіполем «Всесвіт». В той же час у цьому визначенні також підкреслюється антропоморфний характер суспільства (див. вище), тобто його зв'язок із людиною, яка, у свою чергу, є частиною всесвіту. Враховуючи названі вище фактори, ми вважаємо за доцільне виокремити «Суспільство» (не враховуючи у ньому діяльності, поведінки людини як особистості) як макрополе, що підпорядковується безпосередньо архіполю «Всесвіт».

Отже, у нашому дослідженні архіполе «Всесвіт» має у своєму підпорядкуванні три макрополя: «Жива природа», «Нежива природа», «Суспільство». Відповідно за цією схемою необхідно розподіляти досліджувані фразеологізми за таксонами. За робоче визначення таксону беремо дефініцію В.Телія: «У тематичній класифікації таксонами є денотативні комплекси, що відображають позамовні об'єкти» [Телія 1996, с. 159].

Існує два методи побудови ідеографічної класифікації: дедуктивний («зверху вниз») та індуктивний («знизу вгору»). Так, скажімо, І. Паріною, яка досліджувала німецькі ідіоми семантичного поля «мовленнєва діяльність», застосовується саме дедуктивний метод. Відповідно до дедуктивної схеми вчена поділила семантичне поле на групи і підгрупи і, у кінцевому результаті, на таксони [Парина 2010, с. 102].

На наш погляд, результати ідеографічної класифікації фразеологізмів є більш достовірними, якщо вони отримані при застосуванні індуктивного методу. Принципу «знизу вгору» дотримуються більшість лінгвістів (А. Баранов, Н. Грозян, Д. Добровольський, А. Емірова, Ю. Прадід, Т. Прудникова, та ін.) [Баранов 1990, с.12; Грозян 2005, с.180; Прадід 1997, с.16; Эмирова 1988, с. 62].

В.Телія, наприклад, вважає що дедуктивний метод може створити неадекватну реальному стану справ картину, тому ідеографічна класифікація, на її думку, також має будуватися індуктивно, тобто ««знизу вгору» – від значення ідіом до їхньої польової належності» [Телія 1996, с. 157]. Такої ж думки й інші вчені, зокрема, А. Середницька, яка, вивчаючи дієслова переміщення, стверджує, що класифікація, отримана дедуктивним методом, «нав'язує мовному матеріалу невласиві йому екстралінгвальні критерії поділу, і ми отримуємо класифікацію, ближчу до наукової, а не мовної картини світу» [Середницька 2008, с. 157]. Ми поділяємо саме ці думки, і вважаємо, що індуктивний метод буде ефективним не лише на матеріалі ідіом або окремих частин мов, а й при розробленні ідеографічної класифікації усіх типів фразеологізмів.

Ще однією із причин, що викликає певні труднощі у дослідженні стійких словосполучень та розробленні класифікації, є відсутність уніфікованої термінології у фразеологічній ідеографії.

Так, зокрема, В. Ужченко та Д. Ужченко найвищими таксонами вважають фразеотематичні групи (ФТГ), які, у свою чергу поділяються на фразеотематичні поля (ФТП). ФТП складаються із фразеосемантичних полів (ФСП), які містять варіантно-семантичні групи (ВСГ) [Ужченко 2007, с. 53]. На думку цих вчених, усі фразеологізми поділяються на ФТГ «Людина», «Абстрактні відношення» і «Природа» [Ужченко 2007, с. 53], із чим ми не можемо погодитися (див. вище).

Посилаючись на праці В. Ужченка та Д. Ужченка, і поділяючи їхні погляди, М. Серебряк, групує компаративні фраземи за таксонами, віддаючи перевагу наступній термінології: «фразеосемантичний ряд» (ФСР), «варіантно-синонімічна група» (ВСГ), «фразеосемантичне поле» (ФСП), «фразеотематична група» (ФТГ) [Серебряк 2010].

З погляду Л.Печенікової, яка досліджувала фразеологізми на позначення стану людини, фразеосемантична група (ФСГ) поділяється на фразеосемантичні підгрупи (ФСПГ), які містять у собі фразеосемантичні мікрогрупи (ФСМГ) [Печенікова 2012, с. 20].

Щодо термінології на позначення таксонів ідеографічної класифікації, то за основу ми беремо структуру, розроблену Ю.Прадідом: «синонімічний ряд → семантична група → семантичне поле → тематична група → тематичне поле → ідеографічна група → ідеографічне поле → архіполе» [Прадід 1997, с. 40].

Специфіка об'єкту нашого дослідження, а також специфіка кожної із мов (англійської, французької та української) дає нам підстави для зміни назви найнижчого рівня цієї

структури із синонімічного ряду на варіантно-синонімічний. Застосовувати термін «варіантно-синонімічний» для цього рівня, до речі, пропонують й В.Ужченко та Д.Ужченко, називаючи, щоправда, його не рядом, а варіантно-семантичною групою [Ужченко 2007, с. 53].

У тому випадку, коли фразеологізм, що входить до певної семантичної групи, не має синонімів або варіантів, а, отже, і не може утворити варіантно-синонімічного ряду, вважаємо за доцільне виокремлювати його як фразему, що є складником цієї групи. Думка І.Паріної про те, що у таких випадках доцільно переносити фразему до іншого таксону цього рівня видається нам спірною [Паріна 2010, с. 107].

По-перше, буде порушено інший варіантно-синонімічний ряд, до якого б додалася спорадична фразема.

По-друге, слід врахувати той факт, що об'єктом нашого дослідження є обмежене коло фразеологізмів, а саме із компонентом «назва квітки». Якщо припустити, що у процесі подальших наукових розвідок розроблена ідеографічна класифікація може містити стійкі словосполучення із іншими компонентами, то цілком імовірно, що спорадичні у нашому дослідженні випадки зможуть перерости у варіантно-семантичний ряд.

По-третє, наявність усього одного стійкого словосполучення в одній мові не означає відсутність відповідного ряду в іншій мові, і у такому випадку перенесення фраземи до іншого таксону порушить вивчення ізоморфних складників ідеографічних класифікацій різних мов. І, на наш погляд, у кінцевому результаті це призведе до неточної, а то навіть і перевернутої структури усього ідеографічного поля.

Отже, у випадках відсутності необхідної кількості фразеологізмів для утворення відповідного таксону ми його вписуємо у схему і підпорядковуємо не безпосередньо таксону наступного рівня, а більш вищому, за відповідною семантичною ознакою.

Слідом за І.Паріною ми вважаємо, що назви таксонів у нашій розвідці не є тлумаченням значень фразеологізмів, а лише в загальних рисах вказують на значення [Паріна 2010, с. 103]. У протилежному випадку це привело б до надмірного роздрібнення стійких словосполучень на таксони, які б склалися із одного-двох фразеологізмів. Складність ідеографічної класифікації фразеологічного корпусу полягає ще й у тому, що численні одні й ті самі вислови – це одиниці для декількох ідеографічних розрядів [Ужченко 2007, с. 52]. Як показують дані нашого дослідження, це виявляється, насамперед, на найнижчих рівнях структури та у парадигматичних відношеннях: нами виявлено синонімічні, антонімічні і навіть омонімічні фразеологізми із компонентом «назва квітки».

Висновки. Отже, на підставі проведеного нами аналізу літератури ми приходимо до висновку, що при розробленні ідеографічної класифікації стійких словосполучень необхідним є обов'язкове врахування відомостей із інших наук (психології, соціології, філософії, природознавства та ін.). Врахувавши сказане вище, будуємо структуру ідеографічної класифікації фразеологізмів із компонентом «назва квітки» у нашому дослідженні: фразема або варіантно-синонімічний ряд (ВСР) → семантична група (СГ) → семантичне поле (СП) → тематична група (ТГ) → тематичне поле (ТП) → ідеографічна група (ІГ) → ідеографічне поле (ІП) → макрополе → архіполе.

Перспектива нашого подальшого дослідження полягає у застосуванні розробленої нами методики ідеографічної класифікації до вивчення фразеологізмів із компонентом «назва квітки» в англійській, французькій та українській мовах.

Література

- Баранов А. Н. На пути к идеографическому описанию русской идиоматики / А. Н. Баранов, Д. О. Добровольский // Фразеологические словари и компьютерная фразеология: Тез. сообщ. школы-семинара 13-17 ноября 1990 г. – Орел, 1990. – С. 12 – 13. Грозян Н. Ф. Фразеологічна мікросистема «Людина» як фрагмент мовної картини світу: ідеографічний аспект / Н. Ф. Грозян, Т. І. Прудникова // Культура народів Причорномор'я. – 2005. – № 74. – Т. 1. – С. 179 – 182. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/36502/51-Grozyan.pdf?sequence=1>. Новейший философский словарь: 3-е изд., исправл. / Сост. и гл. ред. А.А.Грицанов. – Мн.: Книжный Дом, 2003. – 1280 с. – (Мир энциклопедий). [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://booksteka.name/category10/book5610.html>. Парина И. С. Представление семантики фразеологизмов в идеографическом словаре (на материале немецких идиом семантического поля «речевая деятельность»): дисс. ... кандидата филол. наук : 10.02.04 / Парина Ирина Сергеевна. – Москва, 2010. – 304 с. Печенікова Л. М. Фразеологізми на позначення психічного стану людини // Л. М. Печенікова // Лінгвістичні дослідження:

36. наук. праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. – 2012. – Вип. 33. – С. 19 – 22. *Прадід Ю. Ф.* Фразеологічна ідеографія (проблематика досліджень) / Прадід Ю. Ф. – К.; Сімф.: НАН України, Ін-т української мови, 1997. – 252 с. *Семенова А. В.* Идеографическая классификация кашубской фразеологии и языковая картина мира кашубов: дисс. ... кандидата филол. наук : 10.02.03 / Семенова Александра Всеволодовна. – Москва, 2006. – 439 с. *Серебряк М.* Семантичні особливості ідеографічної класифікації компаративних фразем середнього Полісся та суміжних територій / М. Серебряк // Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – 2010. – № 22(II). – С. 251-255. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/37525/30-Serebriak.pdf?sequence=1>. *Середницька А.* Метод відбору реєстрових одиниць ідеографічного словника дієслів переміщення української мови / А. Середницька // Вісник Національного університету «Львівська політехніка»: Проблеми української термінології. – Львів: Національний університет «Львівська політехніка», 2008. – № 620. – С.156 – 159. *Словник української мови:* [в 11т.] / [за ред. І. К. Білодіда]. – К.: Наукова думка, 1970 –1980. – Т. I–11. *Соціологія :* словник термінів і понять / За ред. Біленького Є. А. і Козловця М. А. – К.: Кондор, 2006. – 372 с. *Телия В.Н.* Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н.Телия. – М.: Языки рус. культуры, 1996. – 286 с. *Ужченко В. Д.* Фразеологія сучасної української мови: навч. посіб./ В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К.: Знання, 2007. – 494 с. *Эмирова А. М.* Русская фразеология в коммуникативном аспекте. – Ташкент: ФАН, 1988. – 91 с.

УДК 811.111'322

БІСКУБ І.П.

(Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки)

КОГНІТИВНІ МОДЕЛІ ЗНАНЬ У СУЧАСНИХ ЕКСПЕРТНИХ СИСТЕМАХ

Статтю присвячено виявленню когнітивних моделей знань у скриптах експертних систем знань шляхом використання механізмів когнітивної категоризації. Проаналізовані способи вербально-дедуктивного виведення суджень, необхідних для прийняття рішень експертною системою. Запропоновані особливості когнітивних моделей знань та мовні засоби їх реалізації.

Ключові слова: когнітивні моделі знань, експертні системи, когнітивна категоризація, вербально-дедуктивне виведення.

Бискуб И.П. Когнитивные модели знаний в современных экспертных системах. Статья посвящена выявлению когнитивных моделей знаний в скриптах экспертных систем путем использования механизмов когнитивной категоризации. Проанализированы способы вербально-дедуктивного вывода суждений, необходимых для принятия решений экспертной системой. Предложены особенности когнитивных моделей знаний и языковые средства их реализации.

Ключевые слова: когнитивные модели знаний, экспертные системы, когнитивная категоризация, вербально-дедуктивное выведение.

Biskub I. Cognitive models of knowledge in modern expert systems. The article focuses on the cognitive models of knowledge presented in the scripts on modern expert systems. Knowledge is being modeled by means of involving the mechanisms of cognitive categorization. The verbal deductive inferencing is analyzed necessary for decision making within the expert system. The cognitive models of knowledge are singled out, and the language means of their realization are offered.

Keywords: cognitive models of knowledge, expert systems, cognitive categorization, verbal deductive inferencing.

Сучасна когнітивна лінгвістика надає новий поштовх для розуміння поняття «категоризація», пов'язуючи її з процесом обробки знань, який здійснюється мозком людини. Переосмислення досвіду, фізичного чи ментального, є когнітивною основою категоризації.

Звертаючись до поняття категоризації зауважимо, що категоризація – це не абстрактна наукова модель, якою користуються з метою пояснення класифікаційних властивостей інтелектуальної діяльності людини. Категоризація – це цілком конкретна ментальна операція, що виконується мозком людини практично у кожен момент мислення. Існує також моторна категоризація, що визначається як здатність людини виконувати стереотипні фізичні дії у стереотипних ситуаціях (наприклад, друкувати текст за допомогою комп'ютера, забивати цвяхи молотком, грати на фортепіано, їсти ножем і виделкою, та ін.). Кожен прояв такої фізичної дії не ідентичний іншим, тобто має незначні відмінності, але виконаний за класовою (категоріальною) подібністю. І лише дотримання цієї подібності дає змогу досягнути потрібного результату.

Аналіз, синтез, індукція, дедукція, порівняння, інтерпретація, класифікація – усе це складніші форми категоризації, які вимагають спеціальної інтелектуальної підготовки. Моделювання – особливий прояв категоризації, який дає змогу поєднати декілька